

Haitská poezie

Petr Kylvoušek

K základnímu uchopení haitské poezie a šířeji i literatury a kultury je vhodné zohlednit tři vzájemně se ovlivňující činitele: zaprvé dějiny haitské společnosti, jež často radikálně ovlivňují literární hnutí, migrační proudy kulturních elit a s tím související literární interakce, zadruhé diglotický vztah mezi francouzštinou relativně nepočetných elit a haitskou kreolštinou většiny populace, který od počátku nastoluje problematiku literárního jazyka, a konečně samu geografickou a kulturní situaci haitské literatury uvnitř karibského kulturního prostoru na vztahovém průsečíku evropských, zejména francouzských vlivů, ale i kontaktů se subsaharskou Afrikou, s hispanofonním, frankofonním a anglofonním Karibikem a v neposlední řadě i s quebeckou literaturou a severoamerickou anglofonní kulturou.

Haitské dějiny a kultura

Není zde prostor podrobně traktovat dějiny haitské společnosti. Vezměme v úvahu jen ty faktory, které významně a dlouhodobě ovlivnily kulturu a literaturu. Na prvním místě je to literaturou tematizovaný étos druhé země na americkém kontinentě, která se po Spojených státech amerických – ale dříve než bývalé španělské kolonie – osvobodila od evropských kolonizátorů (1804). Jména historických hrdinů jako Toussaint Louverture, Jean-Jacques Dessalines, Alexandre Pétion jsou součástí kulturní paměti, odkazem k heroické vzpouře proti kolonizačnímu útlaku, ať už je tato reference konotována seberůzněji v identitárním nastavení vztahu k Francii, k okupaci Haiti Spojenými státy americkými (1915–1934), nebo k osvobozeneckým a dekolonizačním trendům druhé poloviny dvacátého století či levicovým ideologiím. O hloubce historických odkazů svědčí i poezie, a to nejen poezie psaná francouzsky, ale i v kreolštině. V básni Clauda Innocenta *Kalinda* (Kalinda, 1992)¹ Jean-Jacques Dessalines rozmlouvá s Charlemagnem Péraltrem, odpůrcem okupace jednotkami Spojených států v roce 1915, a ve slavné poemě *Mèsi Papa Desalin* (Díky, Otče Dessaline, 1979),² oslavuje Félix Morisseau-Leroy otcovskou Dessalinesovu postavu, tentokrát s referencí na haitské poměry duvalierovské éry a s apelem na vzpouru proti segregaci, za lidskou důstojnost kdekoli ve světě.

¹ Innocent, Claude. „Kalinda a la pou’ bat / Lavi vye nèg.“ *Conjonction*, 1992, č. 196 (říjen–listopad–prosinec). 13, 33. Kalinda je tanec haitských otroků, afrického původu. Je oslavou plodnosti a erotiky a pro svůj orgiastický význam byl zakazován.

² Viz <http://www.touthaiti.com/culture-loisirs/4746-mesi-papa-dessalines-par-felix-morisseau-leroy>. Navštíveno 1. ledna 2019.

Je třeba zdůraznit, že nezávislost Haitské republiky nevedla k vytvoření moderní společnosti a moderního státu. Sociální stratifikace původně přebohaté francouzské kolonie Saint-Domingue, jak se Haiti nazývalo až do roku 1804, totiž dlouhodobě petrifikovala společenské a ekonomické přehrady mezi úzkou vrstvou majetných – plantážníky (*grands blancs*), střední bělošskou vrstvou (*petits blancs*), propuštěnými, nezřídka movitými a vzdělanými míšenci a černochoy – a masou původních černých otroků.³ Sociální bariéry se citelně projevíly v dlouhodobé politické nestabilitě, korupci a represí diktátorských režimů, ve vzpourách, převratech, migračních vlnách. Odhady současné haitské diaspory se pohybují mezi milionem dvěma sty tisíci až čtyřmi miliony migrantů, především ve Spojených státech, Kanadě (Quebeku), na Kubě, v Dominikánské republice, v Brazílii, na Bahamách, ve Francii.⁴ Z kulturního a literárního hlediska se ty nejvýznamnější migrační vlny intelektuálů objevují za doživotních prezidentů François Duvaliera (1957–1971) a jeho syna Jeana-Clauda Duvaliera (1971–1986). Není bez zajímavosti, že François Duvalier, venkovský lékař, etnolog, občasný básník a spoluzakladatel noiristického hnutí⁵ a časopisu *Les Griots* (Grioti, 1938–1940), byl do prezidentské funkce zvolen nejen pro zásluhy v boji s nemocemi chudých – tyfem a endemickou treponematózou zvanou pian (odtud i jeho přezdívka Papa Doc), ale i v důsledku populistické kampaně opřené o ideologii třídního boje mezi černošským venkovem a vykořisťující, zkorumpovanou mulatskou elitou. Proti ní a také proti vojenským elitám je pak zaměřena represe jeho osobní milice *tontons-macoutes* rekrutované mezi černošskou chudinou. Zejména od 60. let 20. století, kdy do exilu odchází početná haitská inteligence, vesměs míšeneckého původu a levicově liberální a marxistické orientace, proniká haitská literatura do povědomí literárních a kulturních center na univerzitách ve Spojených státech, v quebeckém Montrealu a také v Paříži.⁶ Symptomatická je především situace ve frankofonním Quebeku. Ukazuje totiž, jak důležitá je pro kulturní souhru dějinná situace: quebecká Klidná revoluce, jejíž součástí bylo prosazení jazykových zákonů, majících zlomit diglotickou dominanci

³ Demografické odhady uvádějí, že na konci 18. století žilo na dnešním Haiti 32 000 bělochů, 28 000 propuštěných míšenců a otroků a půl milionu otroků.

Viz https://fr.wikipedia.org/wiki/Histoire_d%27Ha%C3%Afti#La_colonisation_fran%C3%A7aise. Navštíveno 15. ledna 2019.

⁴ Viz <http://www.bibliomonde.com/donnee/haiti-diaspora-293.html>. Navštíveno 15. ledna 2019.

Viz rovněž Bidegain, Daniel. *Les haitiens qui sont partis. Combient sont-ils? Ou sont-ils?* a https://www.academia.edu/5910476/Les_haitiens_qui_sont_partis._Combient_sont-ils_Ou_sont-ils? Navštíveno 10. ledna 2019.

⁵ *Noirisme* bylo kulturní a politické hnutí namířené proti mulatské elitě vykořisťující černošské obyvatelstvo venkova a měst (tzv. Griots). Původně revolučně levicové hnutí využil v nacionalistickém duchu pozdější diktátorský prezident François Duvalier.

⁶ Do zahraničí během 60. let 20. století emigrovalo z Haiti 80 procent kvalifikovaných pracovníků. Viz Křížová, Markéta. *Haiti*. Praha: Libri, 2009. 76.

angličtiny a pofrancouzštin veřejný prostor, administrativu, veřejné služby i ekonomii této kanadské frankofonní provincie, vytvořila příznivé podmínky pro integraci haitských frankofonních elit – lékařů, právníků, nemocničního personálu, učitelů a profesorů – do veřejného sektoru administrovaného převážně levicově liberální quebeckou provinční vládou. I toto ideové souznění mezi haitskými exulanty a quebeckou inteligencí, zejména na nově zakládaných frankofonních univerzitách, ale i šířeji v celém kulturním sektoru, usnadnilo haitským spisovatelům zapojení do kulturního dění, umožnilo zakládání časopisů jako *Nouvelle Optique* (Nový pohled, 1971–1973), *Dérives* (Proudy, 1975–1987), *Ruptures* (Zlomy, 1992–1998), kulturních center a nakladatelství (např. CIDIHCA v Montrealu) a od 80. let pak společně s Italo-Quebečany i vstup do hlavního literárního diskurzu tzv. migrační literatury s vlivem na literární kritiku a metakritiku. To, co připravila první migrační vlna (Émile Ollivier, Gérard Étienne, Anthony Phelps, Max Dorsinville, Maximilien Laroche, Robert Berrouët-Oriol, Jean Jonassaint či Joël Des Rosiers), zúročila pak druhá migrační vlna ze 70. let, jejímž nejznámějším představitelem je Dany Laferrière, zvolený roku 2013 za člena Francouzské akademie. Úspěšná integrace do kulturního dění provází i třetí generaci haitské migrace tvořenou autory, kteří již své mládí prožili v Quebecu, jako jsou například prozaik Stanley Péan a básníci Henry Saint-Fleur, Saint-John Kauss aj. Obdobná situace, byť nikoli tak výrazná, se pro přijetí haitské kulturní diaspory vytvořila ve Francii (René Depestre), v Senegalů (Jean-François Briere, Max Charlier, Félix Morisseau-Leroy) či ve Spojených státech (Jean-André Constant, Reginald Crosley, Fritzberg Daléus, Ruben François). Teprve v posledních dvou desetiletích, po pádu diktatury obou Duvalierů a také díky vzdoru všem politickým turbulencím i přírodním katastrofám, které Haiti postihly (zemětřesení v r. 2010, hurikány), se kulturní tvorba vrací na ostrov. Svědčí o tom například spolek básníků v kreolštině *Sosyete Powèt Kreyolofòn / Société des Poètes Créolophones*, který založil roku 2010 Anderson Dovilas, a také řada básníků a romanopisců jako Makenzy Orcel, Iléus Papillon, Duccha (vl. jm. Duckens Charitable) aj.⁷

Diglosie a literatura

Jazyková otázka je úzce spjatá s problematikou sociálně-ekonomickou a kulturní. Haitská diglosie má kořeny v kolonizačním období. Za povšimnutí stojí, že již na konci francouzské koloniální nadvlády jsou důležité dokumenty – například zrušení otroctví výnosem komisaře Francouzské republiky Légera-Félicité Sonthonaxe v roce 1793 – redigovány rovněž v haitské

⁷ Viz <http://ile-en-ile.org/litterature-haiti/>. Navštíveno 7. března 2019.

kreolštině, tak aby byly srozumitelné masě původních otroků. Nicméně haitské míšenecké elity se po získání nezávislosti přiklonily k francouzštině a při absenci konsekventní školské politiky tak daly vzniknout dlouhodobé společenské, kulturní a jazykové bariéře mezi kreolsky mluvícími venkovany a městskou chudinou a francouzsky vzdělanou elitou. Teprve od 60. let 20. století, za vlády Françoise Duvaliera, po emigraci velké části haitských elit, se haitská kreolština začala užívat i v administrativě a jako oficiální druhý jazyk byla uznána i novou, postduvalierovskou ústavou z roku 1987.⁸ Jestliže všichni Hait'ané hovoří kreolsky, jen 10 procent z nich ovládá francouzštinu.

Na kulturu a literaturu má diglotická jazyková situace několikerý dopad. Tím prvním je vytvoření kulturní dvojdomosti. Zatímco vysoká literatura je psána ve francouzštině a představuje právě onu dimenzi, jíž se Haiti wpisuje do universality, udržuje si lidová orální kultura své žánry, zcela odlišné od žánrů evropských: *kont*, *lodyans*⁹, písně, přísloví, pořekadla. Některé z nich se v poslední době dostávají i do širšího povědomí, např. *lodyansy* Georges Anglada vydané, ovšem ve francouzštině, pro haitskou diasporu v Quebecu.¹⁰ Jistě pak k šíření a rozvoji kreolské slovesnosti v současnosti přispívají moderní média – rozhlas, televize a internet. Jejich vliv se pak projevuje mezi intelektuály v šíření dvojjazyčné kultury po internetu, jako je tomu například v portálu *Potomitan*¹¹ (tak se nazývá hlavní sakrální pilíř uprostřed svatyně vúdú).

Pro vysokou literaturu znamenala kulturní a jazyková dvojdomost tvůrčí dilema, s nímž se dlouhodobě vyrovnávala. Haitská kreolština, jakožto jazyk domácí, rodinný, totiž zároveň odkazuje k identitárním africkým kořenům. Napětí mezi francouzštinou a africkým kulturním povědomím vyjadřuje báseň Léona Laleaua (1892–1979), symptomaticky nazvaná *Trahison* (Zrada, ze sbírky *Musique nègre* [Negerská hudba], 1931):

To posedlé srdce, jež se mjí
s mým jazykem a oblečením
a do něhož se zarývají jako hřeb
vypůjčené pocity a zvyky
z Evropy, což necítíte tu strast
a nevýslovné zoufalství, když se má

⁸ Ibid. 77.

⁹ Název *lodyans* je odvozen od francouzského *l'audience* (slyšení, posluchačstvo) a označuje krátké humorné vyprávění s ritualizovaným průběhem při orální performanci, odkazující ke skutečné události dané komunity či osobnímu zážitku. *Kont*, z francouzského *conte* (povídka, pohádka, povídačka), je orální žánr příbuzný evropské pohádce s nadpřirozenými prvky.

¹⁰ Anglade, Georges. *Les blancs de mémoire*. Montréal: Boréal, 1999. Anglade, Georges. *Leurs jupons dépassent*. Montréal: CIDHICA, 2000. Anglade, Georges. *Ce pays qui m'habite*. Outremont: Lanctot Editeur, 2002.

¹¹ Viz <http://www.potomitan.info/>. Navštíveno 15. ledna 2019.

francouzskými slovy ohočit srdce,
které jsem zdědil ze Senegalu?¹²

Romanticky vyjádřená kulturně jazyková muka rozpolceného básníka mohou ovšem mít – a také měla – kladný dopad. V dějinách haitské literatury se tento rozpor zhodnocuje ve dvou tendencích. Ta první, starší, míří k využití jazykové a kulturní jinakosti, která se specificky uplatňuje v rámci francouzsky psaných literatur, včetně pařížského centra. Nezřídka k tomu přispívala sama francouzská literatura svým recepčním nastrojením vnímavým k exotice, jako tomu bylo v 19. století. Jiným příznivým činitelem byl i postoj avantgard, jako v případě surrealismu, který v africkosti a esoteričnosti vůdů spatřoval nástroj potlačující strojenou racionalitu a rétoričnost literatury.

Druhá tendence, jak využít kulturní dvojdomost, se prosazuje od padesátých let. Spočívá ve snaze pokreolstit vysokou univerzální kulturu. Sem patří například divadelní tvorba Félix Morisseau-Leroy (Felix Moriso-Lewa), zejména jeho *Antigòn* (Antigona) z roku 1953. Jeho příkladu pak následují další tvůrci: Frankétienne (vl. jm. Jean-Pierre Basilic Dantor Franck Étienne d'Argent) vydává v roce 1975 první román v kreolštině *Dézafi* (Výzva, 1979) a esej Michela-Rolpha Trouillota o povstání otroků na Haiti *Ti difé boulé sou istoua Ayiti* (Krátké povídání o haitských dějinách, 1977).

Kreolské tendence souznějí s tím, co se s větším či menším časovým odstupem děje v karibském okolí,¹³ případně i v Quebecu,¹⁴ kde rovněž dochází k prosazování místního mluveného jazyka do literatury na úkor dominantní francouzštiny nebo evropské jazykové normy. Tyto snahy mají v haitském prostředí specifický politický kontext. Radikálním podnětem, aby se haitské elity zajímaly o kreolský venkov a jeho kulturu, byla okupace vojskem Spojených států. Výrazným počinem v tomto směru se stalo dílo lékaře, etnologa a pedagoga Jeana Price-Marse *Ainsi parla l'oncle* (Tak pravil strýček, 1928). Tato práce se stala popudem pro další etnografické studie a v literatuře položila základ ke hnutí *indigenismu*¹⁵, k němuž se

¹² Ce cœur obsédant qui ne correspond / Pas avec mon langage et mes costumes / Et sur lequel mordent, comme un crampon, / Des sentiments d'emprunt et des coutumes / D'Europe. Sentez-vous cette souffrance / Et ce désespoir à nul autre égal / D'appriivoiser, avec des mots de France, / Ce cœur qui m'est venu du Sénégal ? (Ze sbírky *Musique nègre* [Negerská hudba, 1932].) Citováno dle Maximilien Laroche. *La littérature haïtienne. Identité, langue, réalité*. Montréal: Les Éditions Leméac, 1981, 31-32. Stažená elektronická verze. Viz http://classiques.uqac.ca/contemporains/laroche_maximilien/litterature_haitienne/litterature_haitienne.html. Navštíveno 17. ledna 2019.

¹³ Viz Chamoiseau, Patrick, Confiant, Raphaël. *Éloge de la créolité*. Paris: Gallimard, 1993. Chamoiseau, Patrick, Confiant, Raphaël. *Lettres créoles: Tracées antillaises et continentales de la littérature, Martinique, Guadeloupe, Guyane, Haïti 1635–1975*. Paris: Édition Hatier, 1991.

¹⁴ V Quebecu usilují o literarizaci *joualu*, argotu montrealské periferie, levicoví intelektuálové časopisu *Parti pris* (1963–1967).

¹⁵ Indigenismus (*indigénisme*) je kulturní hnutí analogické s hnutími v latinskoamerických zemích (*indigenismo*), jež vyzdvihují hodnoty domácí kultury a tradici v protikladu ke kulturním hodnotám Evropy a Spojených států

řadí první z velkých haitských románů inspirovaných venkovem a imaginací spojenou s mytickými a náboženskými představami vúdú *Gouverneurs de la rosée* (1944, č. *Vládcové vláhy*, 1948), jehož autorem je Jacques Roumain.

Jestliže Jean-Price Mars je liberál a Jacques Roumain komunista, Duvalierův nacionalistický zájem o venkov vyrůstá z noiristického populismu a slouží mimo jiné jako součást jeho politické strategie při potlačování liberální a levicové opozice tvořené vesměs proevropskými a proamerickými míšeneckými elitami. Ať už je problematika kreolštiny jakkoli politizována a využívána, je zřejmé, že se jedná o mnohem širší jev a že identitární příklon kulturních a politických elit ke kreolštině, ke kultuře a k náboženským představám venkova je třeba považovat za obecnou tendenci, která jde napříč politickými orientacemi. Sám doživotní prezident François Duvalier se považoval nejen za etnologa, žáka znalce vúdú Lorimera Denise, ale také za velekněze tohoto kultu a jeho propagátora.

Je na místě se zde dotknout náboženské problematiky a otázky synkretismu původně afrických náboženských představ a křesťanství. Jistá výjimečnost síly haitského vúdú je důsledkem slabší pozice křesťanských církví při akulturaci původních otroků. Nelze nevidět, že haitské republikánství se dlouhodobě míjelo zejména s politikou katolické církve. Konkordát s Vatikánem Haiti uzavřelo až roku 1860 a katolictví mělo vliv především mezi městskými elitami. Podobně tomu bylo s protestantskými misemi, které se na Haiti zabydly v souvislosti s americkou okupací. Pro nacionalistickou duvalierovskou ideologii znamenalo křesťanství cizorodý prvek a jednotlivé církve svým důrazem na lidská práva pak představovaly nepohodlnou překážku diktátorství. Konflikt se vyhrotil nedlouho po nástupu François Duvaliera k moci: haitský prezident vyhostil katolického arcibiskupa i jezuitský řád a přinutil k emigraci řadu kněží. On sám byl katolickou církví exkomunikován. Poměry se urovnaly až roku 1966, kdy byl arcibiskupem Haiti poprvé jmenován Hait'an a katolická církev připustila v souladu se závěry Druhého vatikánského koncilu průnik místních zvyklostí do liturgie. Z kulturního hlediska je právě druhá polovina dvacátého století důležité období, kdy původně izolované kultury haitského venkova při postupné urbanizaci pronikají do městského prostředí, etablují se v městských svatyních a jejich úřední uznání za Duvalierova režimu urychluje unifikaci kultu vúdú, včetně synkretických vazeb jednotlivých duchů (loa) a náboženských představ ke křesťanství (bohyně lásky a plodnosti Erzulie Freda splývající s Pannou Marií). Důsledkem je i průnik vúdú do kultury, zejména výtvarného umění, divadla a literatury. Kromě

amerických. Zatímco v latinskoamerických zemích je indigenismus zaměřen k hodnotám původního indiánského etnika, na Haiti je středem zájmu africké dědictví původních otroků. Odtud i souvislost haitského indigenismu s pozdějším noirismem.

poezie najdeme významné odkazy a tematické využití vúdú v tvorbě velkých romanopisců přelomu dvacátého a jedenadvacátého století, jako jsou Dany Laferrière (*Le cri des oiseaux fous* [Křik šílených ptáků, 2000]; *L'Énigme du retour* [Záhada návratu, 2009]) Émile Ollivier (*Passages* [Přechody, 1991]) nebo Gérard Étienne (*La Romance en do mineur de Maître Clo* [Romance v C-dur advokáta Clo, 2000]).

Proměny kulturního postavení

Souvislost kultury, jazykové situace a politických poměrů vynikne při pohledu na kulturní zeměpis a na postavení haitské literatury: je to postavení periferní kultury, která se postupně vymaňuje z periferního postavení, proráží svou izolovanost, proniká do hlavních kulturních center či center semiperiferií a přetváří původní axiologické uspořádání vztahů v novou strukturu. Zejména od závěru dvacátého století je zřejmé, že původně jasná dichotomická vazba centrum–periferie se proměnila v síťovou konfiguraci vztahů, které propojují Haiti s kanadským Quebecem, s haitskou diasporou ve Spojených státech, v Karibiku i v subsaharské Africe.

Proměny lze ilustrovat na vztahu k Francii a francouzské kultuře. Ten historicky osciluje mezi odmítáním a konfliktním přijímáním. Silná rozporuplnost převládá především v devatenáctém století a v první polovině století dvacátého, kdy francouzská literatura představuje dominantní centrum světové kultury. Není to ani tak problém epigonského následování francouzských vzorů (Huga, Lamartina, Dumase apod.) jako spíše identitárního sebehodnocení: básník Etzer Vilaire (1872–1951) touží vtělit do francouzštiny haitské hodnoty a sní o „průniku haitské elity do dějin francouzské literatury“¹⁶. Rovněž Jean Price-Mars, jenž svou etnografickou činností dal podnět k hnutí *indigenismu* a jehož studie *Ainsi parla l'oncle* (Tak pravil strýček, 1928) podrobně charakterizuje africké kořeny haitské kultury, trvá ještě v padesátých letech dvacátého století na jejím zařazení do francouzské kulturní sféry:

Jsme [...] na této straně Atlantiku dědici tradic a civilizace velké země a velkého národa, jež ve světovém měřítku představují jednu z šesti či sedmi mocností [...], ani ne tak územní rozlohou a počtem obyvatel, jako září institucí, věkovitou dějinnou slávou, rozmachem a vlivem mnohasetleté kultury. Cítíme se povinováni vůči Francii [...] a vůči světu jako opatrovníci tohoto duchovního dědictví.¹⁷

¹⁶ „[...] le rêve de l'avènement d'une élite haïtienne dans l'histoire littéraire de la France.“ Citováno z Laroche, Maximilien. *La littérature haïtienne*. Identité, langue réalité. Montréal: Les Éditions Leméac, 1981, 30. Stažená elektronická verze. Viz http://classiques.uqac.ca/contemporains/laroche_maximilien/litterature_haitienne/litterature_haitienne.html. Navštíveno 17. ledna 2019.

¹⁷ „Nous sommes [...] de ce côté-ci de l'Atlantique, les héritiers des traditions et de la civilisation d'un grand pays et d'un grand peuple qui figurent dans le calendrier mondial comme l'une des cinq ou six grandes

Za tímto oficiálním a zdánlivě submisivním patosem se ovšem skrývá specifická a dvojlomná zkušenost, neboť na jedné straně potvrzuje spojení s Francií a Paříží, na druhé straně ale svým deklarovaným universalismem nabízí již cestu k negaci centra a k deperiferizaci. Tuto linii pak rozvine následující literární generace. Průkazně k tomu přispěly dvě důležité návštěvy. Cesta Andrého Bretona v prosinci 1945 se uskutečnila na pozvání malíře Wilfreda Lama a Reného Mabilla, příznivce surrealismu a ředitele Francouzského institutu v Port-au-Prince. Pro své přednášky zde Breton nachází úrodnou půdu v silné levicové avantgardě (René Depestre, Jacques-Stephen Alexis, Clément Magloire-Sainte-Aude aj.). Důležitější než oficiality (rozhovor v rozhlase, publikace v časopise *La Ruche*) je sám fakt, že poetika surrealismu umožňuje přehodnotit a vstřebat africké dědictví haitské kultury do avantgardního proudu. To také, pro haitskou avantgardu, stvrzuje sama Bretonova přítomnost. Lokální hodnoty vyzvednuté předchozím *indigenismem* a přetvořené avantgardou jsou tak z polohy partikulární periferie vtaženy do centrální poetiky.

Bretonově cestě předcházely – o rok dříve, v prosinci 1944 – přednášky Aimého Césaire ve Francouzském institutu.¹⁸ Čelná osobnost hnutí *négritude* a autor *Le Cahier d'un retour au pays natal* (1939, č. *Sešitu o návratu do rodného kraje*, 2011), jenž se stane referenčním dílem řady haitských literátů a kritiků, tvoří důležitou spojnicí mezi svou pařížskou minulostí a karibskou, přesněji martinickou budoucností, tedy spojnicí mezi centrem a periferií. Svým dílem, jež naplnil haitskými, karibskými a africkými tématy, ale také svými kontakty jak s haitským, tak francouzským prostředím, Césaire podstatně přispěl k překonání dichotomie centrum–periferie směrem k budoucí transkulturní síti vztahů, v nichž se později, od šedesátých a sedmdesátých let, budou pohybovat migrační vlny haitských intelektuálů. Právě bohatý kulturní život padesátých a šedesátých let a následná nucená migrace v období duvalierovského režimu vytvořila specifickou, silnou diasporu, navzájem propojenou a současně vtaženou do kulturního dění zemí pobytu: Francie (René Depestre, Jean-Claude Charles), Senegal (Jean-François Briere, Max Charlier, Félix Morisseau-Leroy), Kuby (Philippe Thoby-Marcelin), Spojených

puissances parmi les plus grandes [...] moins par l'étendue de son territoire et par le nombre de ses habitants que par la splendeur de ses institutions, la gloire d'un long passé historique et le dynamisme d'une culture rayonnante et multi-séculaire. Nous nous croyons redevables envers la France [...] et envers le monde de notre gestion de ce patrimoine spirituel.“ Price-Mars, Jean. *De Saint-Domingue à Haïti. Essai sur la Culture, les Arts et la Littérature*. Paris: Présence Africaine, 1959. 102. Stažená elektronická verze. Viz http://classiques.uqac.ca/classiques/price_mars_jean/de_saint_domingue_a_haiti/de_saint_domingue_a_haiti.html. Navštíveno 17. ledna 2019.

18 O Bretonově a Césaireově návštěvě na Haiti viz Obszyński Michał. *Manifestes et programmes littéraires aux Caraïbes*. Leiden /Boston: Brill/Rodopi, 2015. 88n. O Bretonovi viz též Monfort, Patrice. *Révolution surréaliste en Haïti. La révolution est-elle soluble dans le surréalisme?* Viz <http://africultures.com/revolution-surrealiste-en-haiti-4067/>. Navštíveno 17. ledna 2019.

států (Jeanie Bogart, Jean-André Constant, Reginald O. Crosley, Fritzberg Daléus, Ruben François, Paul Laraque, Serge Legagneur, Roland Menuau, Jean de Montreux, Max Freesney Pierre, Évelyne Trouillotová) a zejména kanadského Quebecu (Franz Benjamin, Robert Berrouët-Oriol, Joëlle Constantová, Villard Denis, Joël Des Rosiers, Gérard Étienne, Franck Fouché, Eddy Garnier, Fayolle Jean, Saint-John Kauss, Gary Klang, Jean-Richard Laforest, Roland Morisseau, Émile Ollivier, Anthony Phelps, Lenous Suprice)¹⁹. Mnozí – například Jean-Claude Charles – migrují mezi několika centry. Tato diasporičnost je přitom v současnosti, po pádu duvalierovské diktatury, opět pevně provázána s děním na Haiti.

Především haitská diaspora v Quebecu prokazuje vliv přesahující vlastní prostředí a obohacující quebeckou literaturu jak tvorbou, tak kritickou reflexí. O důležitosti souběhu dějinných činitelů již bylo řečeno v úvodu. Jsou zde ale také faktory literární, které obě literatury – haitskou a quebeckou – sblíží. Obě totiž procházejí obdobnou a někdy i souběžnou deperiferizací spojenou s úsilím o vymanění z vlivu pařížského centra: quebecký důraz na kanadskost a ruralismus z první poloviny dvacátého století je analogický haitskému *indigenismu* z téže doby a podobně je tomu s nástupem avantgard od čtyřicátých let dvacátého století v obou literaturách. V obou je také přítomna problematika jazyková a nutnost zohlednit místní jazykový úzus (quebecký jòal, haitskou kreolštinu) ve vztahu k autoritě evropské jazykové normy. Obě se také vyrovnávají, byť každá jinak, s přítomností velké anglofonní kultury Spojených států a Kanady. Diskurzivní axiologické nastavení quebecké literatury,²⁰ která je otevřená hybridnosti, navíc umožňuje postupný průnik migračních literatur, nejen haitské migrace, do centra literárního pole. V této souvislosti je pak zásadní podíl haitských intelektuálů v diskusích z přelomu tisíciletí. Netýká se to jen definice a posléze redefinice migrační literatury, kde se důraz přesouvá z pólu etnického k existenciálnímu, ale i řady rozhodující pojmů pro uchopení současné tvorby. Právě v haitském intelektuálním prostředí vznikají nové koncepty přesahující rizomatickou identitu Guattariho a Deleuze.²¹ Jedním z nich je *enracinerrance* Jeana-Clauda Charlesa²², hybridní neologismus oxymoricky vyjadřující zakořeněnost postmoderní existence v bloudění. Důležitá je i pozitivní valorizace nomadismu u Émila Olliviera a také jeho poetika meziprostoru (*espace intermédiaire, l'entre-deux*)

¹⁹ O kontaktech mezi pařížským, karibským a severoamerickým prostředím ve spojení s pojmem *négritude* pojednává článek Kwaterko, Józef. « Le nègre debout » : l'esprit du jazz et du blues chez les poètes de la *Harlem Renaissance* américaine et de la *négritude* franco-caribéenne. *Romanica Cracoviensia* 2 (2017): 125–135, doi: 10.4467/20843917RC.17.011.7693.

²⁰ Kwaterko, Józef. *Le roman québécois et ses (inter)discours*. Québec: Nota Bene, 1996.

²¹ Deleuze, Gilles, Guattari, Félix. *Mille plateaux*. Paris: Éditions de Minuit, 1980.

²² Charles, Jean-Claude. *L'enracinerrance*. *Boutures*, roč. 1, č. 4, 2001. 37–41. Viz <http://ile-en-ile.org/jean-claude-charles-lenracinerrance/>. Navštíveno 17. ledna 2019.

a fenomenologie prázdná.²³ Zmíňme i pojmy Joëla Des Rosiersa: poetiku vykořenění (*poétique du déracinement*) a metasporu (*métaspora*),²⁴ jež vystihuje identitární situaci třetí migrační generace překonávající trauma diaspory. Všechny tyto pojmy spojené s existenciální situací migrantů se potkávají s jiným karibským teoretikem, který je s Hait'any ve spojení, Martiničanem Édouardem Glissantem. Jeho představy jsou komplementární. Především je to jeho důraz na existenciální stopovost (*pensée de la trace*), na archipelické myšlení (*pensée archipelique*) ukotvené v právě zaujímaném Místě (*Lieu*) a otevřené chaosu světa (*chaos-monde*).²⁵ Necht' zmíněné pojmy slouží jako důkaz emancipace a autonomizace bývalé karibské periferie a jejího průniku do literárněkritického diskurzu francouzsky psaných literatur. Jsou ale také i jistou ilustrací identitárního nastavení tematiky a pocitovosti současné haitské poezie.

Haitská poezie v proudu času

Haitská poezie devatenáctého a počátku dvacátého století byla mocně ovlivněna francouzskými vzory od romantismu (Lamartine, Hugo) po dekadenty a symbolisty (Verlaine). Charakteristickým rysem estetické recepce a kulturního spádu je především simultaneita a eklektická prolínávanost evropských vlivů. Nejedná se ovšem o recepci pasivní, nýbrž o apropriaci s využitím specifických haitských témat. Příkladem může být jeden z prvních velkých básníků Haiti Oswald Durand (1840–1906), autodidakt, který se z klempíře stal poslancem. Přispíval do časopisu *L'Avenir* (Budoucnost) a je autorem sbírky *Rires et pleurs* (Smích a slzy, 1986). Najdeme zde sonety, v nichž se romantická zhrzenost společensky nepřipustného milostného citu prolíná s rasovou ostrakizací, neboť nedostupná Lise je běloška a básník mulat:

Přesto má matka byl bílá jako Lise!
A v jejích modrých očích slzy usínaly;
a když se úlekem či překvapením líce červenaly,
jako by náhle rozkvétl granátovník!

[...]

A potom k bílému prsu – ten kontrast –
přiložila dítě zlatavé jako naše osmahlé kukuřičné klasy,
planoucí jako slunce naší krásné země.

Osiřel jsem a do Lise se zamiloval jako do matky;
leč Lisino jasné čelo zneklidnělo a zbledlo mým vyznáním:

²³ Ollivier, Émile. *Repérages*, Ottawa: Leméac, 2001.

²⁴ Des Rosiers, Joël. *Théories caraïbes: poétique du déracinement*. Montréal: Triptyque, 1996. Des Rosiers, Joël. *Métaspora: essai sur les patries intimes*. Montréal: Triptyque, 2013.

²⁵ Glissant, Édouard. *Introduction à une poétique du divers*. Paris: Gallimard, 1996.

Romantická marginalizace a neopětovaný cit jsou propojeny s haitskou exotikou a motivy vegetace a slunce, které se budou – podobně jako existenciální insularita – prolínat haitskou topikou. Součástí Durandovy sbírky je také vyznání k mulatce (marabu) Choucouné, v kreolštině. Oproti nedosažitelné bílé ženě je postavena erotická venkovanka. Barva proti barvě, folklórní zpěvnost (báseň byla zhudebněna) proti vysoké poezii:

Choucouné je mulatka:
oči jí září jak svíce.
Náděrka se jí vzdouvají...
Ach, kdyby tak Choucouné byla věrná!
Dlouho jsme rozmlouvali...
I ptáčci v lese se zdáli svedení!
Ale musím na ni zapomenout, jak moc to bolí.
Vždyť od toho dne jsem v řetězech.²⁷

Romantické city se v haitské poezii pojily také s dekadentní unylostí a pocitem marnosti a vykořenění. Příkladem může být poema Etzera Vilaira (1872–1951) *Les dix hommes noirs* (Deset v černém). V 796 alexandrinech se tu vypráví poslední hostina černě oděných přátel, z nichž každý vykreslí svůj chmurný osud a dle vzájemné dohody je usmrcen tím, kdo po něm přejímá líčení svého zoufalství. Přežije jen desátý z přátel: sklíčen předchozími osudy a bez odvahy spáchat sebevraždu, zešílí.

Vilaire patří mezi přispěvatele významné revue *La Ronde* (Hlídka, 1896–1901), v níž publikovala početná básnická generace: Edmond Laforest (1876–1915), Damoclès Vieux (1876–1931), Probus Blot (1876–1931), Charles Moravia (1876–1934), Seymour Pradel (1876–1943) aj. Jedním za zakladatelů revue byl vzdělaný diplomat Massillon Coicou (1867–1908), který byl popraven, spolu s bratry, za ozbrojený odpor proti diktátorskému prezidentovi Nordu Alexisovi). Jeho básně *Poésies nationales* (Národní básně, 1892) oslavují haitské

²⁶ Pourtant ma mère était aussi blanche que Lise ! / Elle avait des yeux bleus où s'endormaient les pleurs ; / Quand elle rougissait de crainte ou de surprise, / On croyait voir soudain une grenade en fleurs !... [...] Puis l'on vit – doux contraste – à sa blanche mamelle / Pendre un enfant doré comme nos bruns maïs, / Ardent comme un soleil de notre beau pays. / Orphelin, je vis Lise et je l'aimai comme elle ; / Mais son front pur pâlit à mes aveux troublants : / Le fils du Noir fit peur à la fille des Blancs... Citováno z Kauss, Saint-John. *Poesie haïtienne contemporaine*. Sine: Passerelle, sine, 96. Stažená elektronická verze. Viz http://www.potomitan.info/kauss/poesie_haitienne.php. Navštíveno 10. prosince 2018.

²⁷ Choucoun' cé yon marabout : / Z'yeux-li clairé com' chandelle. / Li gangnin tété doubout,... / - Ah ! si Choucoun' té fidèle ! / - Nous rété causer longtemps... / Jusqu' z'oiseaux lan bois té paraîtr' contents !... / Pitôt blié ça, cé trop grand la peine, / Car dimpi jou-là, dé pieds moin lan chaîne ! Citováno dle Maximilien Laroche. *La littérature haïtienne. Identité, langue, réalité*. Montréal: Les Éditions Leméac, 1981, 109. Stažená elektronická verze. Viz http://classiques.uqac.ca/contemporains/laroche_maximilien/litterature_haitienne/litterature_haitienne.html. Navštíveno 17. ledna 2019.

národní hrdiny Toussainta Louverture, Jeana-Jacquesa Dessalinesa, Alexandra Pétona a předznamenávají národovecké vzepětí po invazi vojskem Spojených států (1915). Průnik národní tematiky se projevil např. ve sbírce básní *Poèmes quisqueyens* (Quisqueké básně, 1926) advokáta Frédérica Burr-Renauda (1886–1946), opěvující indiánské hrdiny vyhubeného kmene Taínů (báseň Caonabo). Burr-Renaud ale také uvádí do poezie mytologické představy vúdú, jako je bílá a plavá bohyně vody a plodnosti Erzulie:

Ve stínu lesů, když půlnoc odbíjí,
pod bílou kaskádou, jež krystalově hraje,
lze spatřit, jak měkce a nehlučně kráčí
žena s obnaženými ňadry, sestra rusalek.
Paní Vod...²⁸

Národnostní vzepětí se literárně zúročilo vznikem hnutí *indigenismu* spojeného se jménem etnologa Jeana Price-Marse a s básníky a literáty Jacquesem Roumainem (1901–1944), Carlem Brouardem (1902–1965), Émilem Roumerem (1903–1988). *La Revue indigène* (Indigenistická revue, 1927–1928) pak měla pokračování v radikálnějším *noirismu* revue *Les Griots* (Grioti, 1938–1940).

Émile Roumer byl nejen spoluzakladatelem, ale i šéfredaktorem *La Revue indigène*. Na Haiti absolvoval prestižní katolický Institut Saint-Louis de Gonzague, v Paříži Micheletovo lyceum, v Londýně studoval obchodní akademii. Vzdálenost od domova umocňovala kontrast mezi domovem a cizinou, který se projevil v jeho sbírce *Poèmes d'Haïti et de France* (Básně z Haiti a Francie, 1925). Figuruje zde i milostná báseň rozvíjející výše uvedené téma Durandovy *Choucouné*. Mulatčina krása a erotická přitažlivost je zde hravě vyjádřena smyslovými vjemy – chutí a vůní – haitského jídelníčku s kreolskými výrazy:

Mulatko s mandarinkovými ňadry,
voníš mi víc než krab na lilku.
Jsi afiba v mém kalalou,
noček mého hrášku, můj hřebíčkový čaj,
jsi solené hovězí s kůží mého srdce,
přesladký akasan, co mi stéká hrdlem.
Jsi vonící chod, dyondyon s rýží.
Jsi křupkavá akra, makrelí nugetka.
Můj hlad po lásce jde všude s tebou.

²⁸ Dans les grands bois ombreux, lorsque sonne minuit / Sous la cascade blanche aux notes cristallines, / L'on peut voir s'avancer mollement et sans bruit / Une femme aux seins nus, une sœur des ondines ! / La Maîtresse de l'eau... Citováno dle Price-Mars, Jean. *De Saint-Domingue à Haïti. Essai sur la Culture, les Arts et la Littérature*. Paris: Présence Africaine, 1959, 34. Stažená elektronická verze. Viz http://classiques.uqac.ca/classiques/price_mars_jean/de_saint_domaingue_a_haiti/de_saint_domaingue_a_haiti.html. Navštíveno 17. ledna. 2019.

Tvá hýždě je kanoe, přetéká hostinou.²⁹

Jacques Roumain, nejuznávanější představitel indigenismu, se proslavil především prózami. Pocházel z dobře situované rodiny (jeho dědeček Tancrède Auguste byl krátce haitským prezidentem) a dostalo se mu elitního vzdělání na katolickém Institutu Saint-Louis de Gonzague a později ve Francii, Belgii, Švýcarsku a Německu. V roce 1934 zakládá Komunistickou stranu Haiti. Četná zatčení ho nakonec přinutí k vyhnanství, krom jiného i ve Spojených státech, kde se seznamuje s černošským básníkem Langstonem Hughesem. Jediná jeho sbírka básní *Bois d'èbène* (Ebenové dřevo, 1945) vyšla posmrtně. Do Roumainova indigenismu proniká nový prvek, sociální, revoluční citění. Citujeme ze sbírky *Sales nègres* (Špinaví negři, 1945):

Takže tak:
my
ti niggers
ti špinaví negři
už toho máme dost
je to jak facka
konec
ať v Africe
ať v Americe
už nejsme
vaši negři
vaši niggers
vaši špinaví negři
je konec
a nedivte se
už žádné uctivě k službám
když vám leštíme boty
už žádné ano velebný otče
před bělochy misionáři
už žádné ano pane
když pro vás sklízíme
cukrovou třtinu
kávu
bavlnu
buráky
v Africe
v Americe
jako ti hodní negři
ti nuzní negři
ti špinaví negři
co jsme byli

²⁹ Marabout aux seins de mandarine, / Tu m'es plus savoureux que crabe en aubergine. / Tu es un afiba dedans mon calalou, / Le doumbroueil de mon pois, mon thé de z'herbe à clou, / Tu es le bœuf salé dont mon cœur est la couane, / L'acassan au sirop qui coule en ma gargane. / Tu es un plat fumant, diondion avec du riz. / Des akras croustillants et des thazars bien frits. / Ma fringale d'amour te suit où que tu ailles ; / Ta fesse est un boumba chargé de victuailles. Citováno dle Price-Mars, Jean. *De Saint-Domingue à Haïti. Essai sur la Culture, les Arts et la Littérature*. Paris: Présence Africaine, 1959, 32. Stažená elektronická verze. Viz http://classiques.uqac.ca/classiques/price_mars_jean/de_saint_domaingue_a_haiti/de_saint_domaingue_a_haiti.html. Navštíveno 17. ledna. 2019.

a už nebudeme.³⁰

Na podobný étos narazíme v některých básních Carla Brouarda, zejména těch, které se váží k jeho působení v noiristickém časopise *Les Griots*. V jeho souboru *Pages Retrouvées* (Nalezené stránky, 1963) se ovšem jeho tematika ukazuje bohatší, často spjatá s bohémským životem. Je také důkazem sepětí haitské poezie s modernou, volným veršem apollinairovské faktury:

My,
výstřední bohémové, blázni,
milujeme holky
silné likéry
pohyblivou nahotu stolů,
kde se falicky tyčí,
kalíšek na kostky.

[...]

My
se srdcem mocným
jako motor
milujeme
kohoutí zápasy
elegické večery
bzukot včel
ve zlatistém ránu
divokou melodii tamtamu
chraptivou harmonii klaxonů
svíravou nostalgii banja.
My
blázni, básníci,
my,
co píšeme nejněžnější verše v pajzlech
a čteme Následování Krista v dancingu.
My
nepřinášíme mír,
ale chmurnou dýku
svého pera
a červený inkoust srdce.³¹

³⁰ Et bien voilà : / nous autres / les niggers / les sales nègres / nous n'acceptons plus / c'est simple / fini / d'être en Afrique / en Amérique / vos nègres / vos niggers / vos sales nègres / nous n'acceptons plus / ça vous étonne / de dire : / oui missié / en cirant vos bottes / oui mon père / waux missionnaires blancs / oui maître / en récoquant pour vous / la canne à sucre / le café / le coton / l'arachide / en Afrique / en Amérique / en bon nègres / en pauvres nègres / en sales nègres / que nous étions / que nous ne serons plus. Citováno z Kauss, Saint-John. *Poésie haïtienne contemporaine*. Sine: Passerelle, sine, 202. Stažená elektronická verze. Viz http://www.potomitan.info/kauss/poesie_haitienne.php. Navštíveno 10. prosince 2018.

³¹ Nous, / les extravagants, les bohèmes, les fous, / Nous / qui aimons les filles, / les liqueurs fortes, / la nudité mouvante des tables / où s'érige, phallus, / le cornet à dés. [...] / aux cœurs / puissants comme des moteurs / qui aimons / les combats de coqs / les soirs élégiaques, / le vrombissement des abeilles / dans les matins d'or, / la mélodie sauvage du tam-tam, / l'harmonie rauque des klaxons, / la nostalgie poignante des banjos. / Nous, / les fous, les poètes, / nous / qui écrivons nos vers les plus tendres dans des bouges / et qui lisons l'imitation dans les dancings. / Nous / qui n'apportons point la paix, / mais le poignard triste / de notre plume / et l'encre rouge de notre cœur. Citováno z Kauss, Saint-John. *Poésie haïtienne contemporaine*. Sine: Passerelle, sine, 37. Stažená elektronická verze. Viz http://www.potomitan.info/kauss/poesie_haitienne.php. Navštíveno 10. prosince 2018.

Indigenisté svým moderním pojetím poezie připravili cestu následujícím estetickým proudům podpořeným revuí *La Ruche* (Úl, 1945–1946), kterou založili romanopisci René Depestre (1926) a Jacques-Stephen Alexis (1922–1961) a fotograf Gérald Bloncourt (1926–2018). O spojení nastupující generace s avantgardou, s hnutím *négritude* a surrealismem, které se nejvýrazněji projevilo při návštěvách Aimého Césaira a Andrého Bretona, již bylo řečeno výše. I to, že právě na stránkách *La Ruche* uveřejnil André Breton své surrealistické poselství. Téměř typickým příkladem nové transatlantické působnosti je život a dílo opozičního novináře, diplomata, dramatika a básníka Jeana-Fernanda Brierra (1909–1992). Jeho životopis nabízí sled zvrátů tak typických pro osudy haitských intelektuálů: práce na sekretariátu haitské Legace v Paříži (1930) spojená se studiem práv, věznění po návratu na Haiti za články v časopise *La Bataille* (Bitva, 1932), který založil v padesátých letech funkce velvyslance v Argentině vystřídaná devítiměsíčním vězením krátce po nástupu Françoise Duvaliera k moci a následný dlouholetý exil a pobyt v Senegal, kde mu prezident Léopold Sédar Senghor svěřil řadu významných funkcí (1964–1986). Na Haiti se Briere vrátil až po pádu duvalierovského režimu. Z řady básnických sbírek vyniká *Black Soul* (Černá duše, 1947), *La nuit* (Noc, 1955), *Sculpture de proue* (Socha na přídi, 1983). Obrazy atlantického prostoru propojujícího Karibik s Afrikou a Evropou se prolínají s kolektivismem sdíleného dějinné osudu otroků a je nesen étosem *négritude*:

Potkával jsem vás v pařížském
výťahu
říkali jste, že jste ze Senegalu nebo z Antil.
a mořské vody, jež jste přepluli, vám pěnily v ústech,
pisovaly se vám do úsměvu,
zpívaly vám v hlase jako mezi skalisky.³²

Nejvýznačnějším představitelem surrealismu první generace byl Clément Magloire-Saint-Aude (1912–1971). S dílem Andrého Bretona se seznámil roku 1941, ještě před Bretonovým příjezdem na Haiti. Do surrealismu vnáší specifickou poetiku nezpěvnosti, založenou na úspornosti nominativního konceptualismu a technice juxtapozice představ. Ze sbírek surrealistického období *Dialogue de mes lampes* (Dialog mých lamp, 1941), *Tabou* (Tabu, 1941), *Déchu* (Padlý, 1956) zde uvedme jedno z témat, které bude tak časté v literatuře pozdější

³² Je vous ai rencontré dans les ascenseurs / à Paris / Vous vous disiez du Sénégal ou des Antilles. / Et les mers traversées écumaient à vos dents, / hantaient votre sourire, / chantaient dans votre voix comme au creux des rochers. (Ze sbírky *Black soul*, La Havane: Editorial Lex, 1947, 57. Viz též <http://www.barapoemes.net/archives/2016/11/19/34583869.html>. Staženo 15. ledna 2019.

haitské diaspory. Báseň se nazývá *Vide* (Prázdnota):

Od mého vzrušení k větám,
Můj kapesník mým lampám.

Schoulen ve svých setřených očích.
Bolest báseň mimo příčiny.

Omezen k neúnavným nezdarům,
Bílá Edith – má tvář – já sám.

Sytím své oči
konvojem svých očí vzkříšených...³³

Surrealismus se rozvinul do různých podob. Příkladem je René Bélance (1915–2004). Působil po celý svůj život jako pedagog, nejprve na Haiti a od roku 1962 ve Spojených státech počínaje Kalifornskou univerzitou v Berkeley a konče profesorským místem na Brownově univerzitě v Providence. Jeho tvorba se koncentruje do čtyřicátých let: *Luminaires* (Svítidla, 1941), *Pour célébrer l'absence* (K oslavě nepřítomnosti, 1943), *Survivances* (Přežívání, 1944), *Épaule d'ombre* (Rameno stínu, 1945). Do pozdější tvorby, ve sbírce *Nul ailleurs* (*Žádné jinde*, 1983), pronikají ozvuky odporu proti duvalierovskému režimu:

Absurdní je zdání věřit
že v žíle stromu
proudí trocha mízy
Vidět jasně
Absurdní jestliže gesto zní falešně
v tanci mumii
Přesto krev crčící z tvých dlaní vzklíčí
Tvůj křik přehluší bouři
Ale z našich srdcí
seschlých strachem
nevzejde ozvěna³⁴

Avantgardní podněty, včetně surrealismu, nově uchopila následující generace – básníci tzv. *Haiti littéraire* (Literární Haiti), kteří založili roku 1961 revui *Sémences* (Símě). Nejvýznamnějšími členy skupiny byli surrealistický malíř a básník Davertige (vl. jm. Villard

³³ De mon émoi aux phrases, / Mon mouchoir pour mes lampes. // Recroquevillé dans mes yeux effacées. / La peine le poème hormis les causes. // Limité aux revers sans repos, / Edith blanche ma face moi-même. // Rassasiant mes yeux / Du convoi de mes yeux ressuscités... (Ze sbírky *Dialogue de mes lampes*, 1941. Citováno z Kauss, Saint-John. *Poésie haïtienne contemporaine*. Sine: Passerelle, sine, 209. Stažená elektronická verze. Viz http://www.potomitan.info/kauss/poesie_haitienne.php. Navštíveno 10. prosince 2018.)

³⁴ Absurde l'air de croire / qu'un peu de sève/ coule dans la veine de l'arbre / Voir clair / Voir clair / Absurde si le geste joue à faux / dans la danse des momies / Pourtant le sang giclant de tes mains / germera / Ton cri passera l'orage/ mais ce n'est pas de nos cœurs/ desséchés par la peur/ que surgira l'écho. (báseň *Geôle* [Kobka]. Citováno z Kauss, Saint-John. *Poésie haïtienne contemporaine*. Sine: Passerelle, sine, 18. Stažená elektronická verze. Viz http://www.potomitan.info/kauss/poesie_haitienne.php. Navštíveno 10. prosince 2018.)

Denis, 1940–2004), všestranný tvůrce Anthony Phelps (1928), Serge Legagneur (1937), Roland Morisseau (1933–1995). Téměř společným osudem všech je nucená emigrace v krátkém časovém rozpětí první poloviny šedesátých let, většinou do quebeckého Montrealu, kde se připojují k silné haitské kulturní diaspoře. Anthony Phelps se již od padesátých let osvědčil jako organizátor kulturního dění. Kromě revue *Sémences*, založil i rozhlasovou stanici *Radio Cacique*,³⁵ kde pravidelně vysílal poezii a rozhlasové hry, byl také vedoucím divadelní skupiny *Prisme* (Prizma). Právě tato kulturní angažovanost mu přivodila několikrát uvěznění, než unikl duvalierovskému režimu exilem. V Montrealu, kde žil od roku 1964, rozvinul opět všestrannou činnost: novinář, redaktor kanadského rozhlasu a televize, nakladatel. Z jeho montrealské tvorby jsou nejvýznačnější sbírky *Mon pays que voici* (To je má země, 1966), *Les araignées du soir* (Pavouci večera, 1967), *Points cardinaux*, (*Světové strany*, 1967) a bezpochyby i román *Mémoire en colin-maillard* (*Paměti na schovávanou*, 1976). Do Phelpsovy poezie se vracejí patriotické rysy angažovaného indigenismu připomínající propojenost Haiti s Afrikou, ujařmenost otroctví a vzpouru. Jeho haitské cítění ovšem umí být i jemnější, pracuje s obrazy ostrova, pláže, rostlin, například ve sbírce *Mon pays que voici* (To je má země):

Čí dětská ruka
vepsala zákaz do písku pláže
ruka, jež ohlazuje
a rozhoduje,
kde má končit voda?

Svou nejdelší trpělivost jsem udržel
na prahu kamene
onu ránu v písku
kam chodí pít ježovky

Podivné! čas Člověka
na planoucím kameni!³⁶

Roland Morisseau a Serge Legagneur následovali Anthonyho Phelpse do montrealského exilu jen o rok později. Jejich tvorba prokazuje prolínání modernismu s indigenistickými kořeny. Zatímco Morisseau ve sbírce z pozůstalosti *Phare* (Maják) odkazuje k božstvům a kněžím domorodých Tainů, k realitám haitské minulosti a venkovským tradicím, Legagneur navazuje

³⁵ Název rozhlasové stanice je odvozen od výrazu pro indiánského náčelníka v oblasti Karibiku a odkazuje k předkolumbovým dějinám Haiti a hrdinnému odboji původního indiánského obyvatelstva proti kolonizátorům.

³⁶ Quelle main enfantine / a tracé l'interdit sur la plage / main polisseuse / et qui décide des limites de l'eau ? // J'ai gardé ma plus longue patience / sur le seuil de la pierre / cette blessure dans le sable / où viennent boire les oursins // Étrange ! le temps de l'Homme / sur la pierre ardente ! Viz Phelps, Anthony. *Mon pays que voici*. Montréal: Mémoire d'encrier, 2007, 105.

na úspornou poetiku Magloire-Saint-Auda. Za příklad poslouží úryvek z *Textes muets* (Němé texty, 1987):

Nic neříká
Ničeho se netkne
Žena

Průlet listu
Žádný spěch
Trapné dětství
Žádný běs³⁷

Souběžným hnutím k *Haïti littéraire* byl *spiralismus* (*spiralisme*), jehož zásady formulovali roku 1965 René Philoctète (1932–1995), Jean-Claude Fig nolé (1941) a Frankétienne (vl. jm. Jean-Pierre Basilic Dantor Franck Étienne d'Argent, 1936)³⁸. Spiralismus oživuje myšlenku totálního umění syntetizujícího všechny druhy umění a žánry, mísí vysoké a nízké. Na tvorbu nahlíží procesuálně jako na popření staré rétoričnosti. Spirála je metaforou dynamičnosti nového umění.

René Philoctète, životním povoláním učitel francouzské a haitské literatury a později ředitel Collège Jean Price-Mars, obohatil haitskou poezii několika sbírkami: *Margha* (Margha, 1961), *Promesse* (Příslib, 1963), *Caraïbe* (Karibik, 1981). V další sbírce, *Ces îles qui marchent* (Kráčející ostrovy, 1969), jež se dočkala dvou reedic, využívá možnosti poženštit Haiti jakožto ostrov (ve francouzštině je *île* rodu ženského) a ztotožňuje zemi a přírodu s plodivou silou bohyně vůdů Ezulie:

Zdráva buď Haiti pijačko legend vlajko naslouchající
oslavě Erzulie
tvé kroky zvučí kovem
houpeš se v bocích
a ve fosforovém kruhu
hlavu v kolenou
srdce na rtech
co balerína tančíš jak okřídlená svíce
a pak náhle vzplaneš jak uhlíky pod
čarodějnou rukou
a lneš ke hvězdám³⁹

³⁷ Rien ne dit / Rien ne touche / La femme // Passage de feuille / Point de presse / Embarrassante enfance / Point de lest. Citováno z Kauss, Saint-John. *Poésie haïtienne contemporaine*. Sine: Passerelle, sine, 169. Stažená elektronická verze. Viz http://www.potomitan.info/kauss/poesie_haitienne.php. Navštíveno 10. prosince 2018.)

³⁸ Viz <http://www.potomitan.info/kauss/spiralisme.php>. Navštíveno 17. ledna 2019.

³⁹ Salut Haïti buveuse de légendes pavillon à l'écoute de / la fête erzuléenne tes pas sonores tel un minerai / tu te déhanches / et dans le cercle de phosphore la tête dans les genoux / le cœur sur les lèvres / ballerine tu danses aux ailes de chandelle / puis comme une braise d'un coup allumée par une / main sorcière / tu lèches les étoiles. Citováno z Kauss, Saint-John. *Poésie haïtienne contemporaine*. Sine: Passerelle, sine, 191. Stažená elektronická verze. Viz http://www.potomitan.info/kauss/poesie_haitienne.php. Navštíveno 10. prosince 2018.

Frankétienne je nejen matematik, dramatik, malíř a básník, ale též *hougan*, kněz kultu vůdů. Je obtížné shrnout do několika řádků jeho obsáhlou a proměnlivou tvorbu. To, co spojuje jeho četné sbírky – *Chevaux de l'avant-jour* (Koně svítání, 1966), *Ultravocal* (Zpoza hlasu, 1972), *Anthologie secrète* (Tajná antologie, 2005) – je ironická a sebeironická meditace:

A tak pouze světlo sdílejícího, velkorysého vědomí nám napomáhá k setkání s druhými. Jsem ostrov uzavřený v tomhle svém podělaném pokoji, prožívám tragickou podobu schizofrenní samoty, jakýsi vnitřní exil, jenž mi nicméně nezabránil, abych se potkával s jinými.

Samoten / Sdílející
Zůstávám!⁴⁰

Jsou-li obě posledně jmenovaná hnutí – *Haiti littéraire* a spiralismus – nazírána z úhlu životních osudů autorů, nelze pominout fakt, počínaje šedesátými léty dvacátého století dochází k rozštěpení haitské literatury na exilovou, soustředěnou z větší části v Quebecu, a domácí. Tato podvojnost se od devadesátých let, po pádu duvalierovského režimu, proměňuje v otevřenou síť vazeb a ve spolupráci mezi diasporou a mateřským ostrovem. Ona provázanost se pak projevuje i v postmoderním hnutí konce devadesátých let, jímž je *surplurealisme* (*surpluréalisme*) vzešlý z podnětu Saint-Johna Kausse.⁴¹ První manifest vyšel roku 1992, následován dalšími v letech 1995, 1998, a 2001. Cílem *surplurealisme* je prolomit insularitu, ostrovní omezenost a osamocenosť haitské literatury, propojit ostrov se světem, haitskou tvorbu s exilovou diasporou a sumarizovat výtvarné avantgardy dvacátého století: spiralismus, *plurealisme* (*pluréalisme*) Gérarda Dougého (1923–2003) usilujícího podobně jako spiralismus o totální integrované umění, *surrealisme* a *zázračný realismus* (*réalisme merveilleux*), jak jej pro Haiti definoval Jacques-Stephen Alexis. V básnické tvorbě představují tuto postmoderní syntézu dvě osobnosti – Saint-John Kauss (vl. jm. John Nelson, 1958) a Alix Damour, světoběžník cestující mezi Haiti, Dominikánskou republikou, Tokiem, Montrealem a New Yorkem, kde roku 1990 zemřel. Ukázky jeho tvorby odkazují jednak k existenciální reflexi, jež provází imaginaci a tvorbu (ve sbírce *Pages blanches et un poème pris en otage* [Bílé stránky a jedna báseň jako rukojmí, 1980]), jednak ke společenské situaci na Haiti, jak ukazuje sbírka *Ruelle Vaillant de nos amours et Carlos Grullon* (Vaillantova ulička našich lásek a Carlos Grullon, 1988) odkazující k masakru při volbách roku 1987:

⁴⁰ Ainsi, seule la lumière de la conscience solidaire et généreuse nous aide à rencontrer les autres. Je suis une île enfermée dans cette foutue chambre personnelle, vivant une forme tragique de solitude schizophrénique, une sorte d'exil intérieur qui pourtant ne m'a pas empêché de rencontrer les autres. // Solitaire / Solidaire // Je demeure ! (*Anthologie secrète*). Citováno z Kausse, Saint-John. *Poésie haïtienne contemporaine*. Sine: Passerelle, sine, 121. Stažená elektronická verze. Viz http://www.potomitan.info/kauss/poesie_haitienne.php. Navštíveno 10. prosince 2018.

⁴¹ Viz <http://www.potomitan.info/kauss/manifeste.php>. Navštíveno 17. ledna 2019.

Peklo divé zvěře
co tu nebylo od stvoření
světa
Krev
tolik krve
krví
pro krev
samá krev
Vaillantova ulička mých lásek
se mžikem proměnila
v řeku krve
A tahle země se milostí
Hrůz
stala továrnou na krev
Ale ta krev mužů
a žen
k nám v našich snech promlouvá
že nebe lze sdílet
že svět se osvobodí
od lži
že náš lid
nalezne možná cestu
ke svobodám
k Demokracii
a k Revoluci⁴²

Saint-John Kauss je vzděláním a povoláním biolog, avšak velká část jeho aktivit patří literatuře – ve francouzštině a kreolštině. Jeho zásluhou vznikl webový portál Potomitan (<http://www.potomitan.info/>), kde se soustřeďují informace o současné haitské literatuře a kultuře. Z jeho přeletných prací, které především v posledních letech patří milostné poezii – sbírky *Le Livre d'Orphée* (Kniha Orfeova, 1998), *Le Manuscrit du dégel* (Rukopis tání, 2006) – uvedme poezii úžeji spjatou s Haiti – *Territoire de l'enfance* (Území dětství, 1996):

slza mezi dvěma polními květy, jež odstrojují bouře / žeň obdělaných polí
vášeň rukou kmitajících v cukrové třtině
a pouhá slza mezi dvěma řekami
Artibonite a Guayamuco
prosté cestičky otroků z požehnaného věku kolonií
miluji tuto zem pro hody dětských pamlsků na ohbí našich rukou
miluji tuto zem pro jméno vepsané do zjizveného kamene svobody
miluji tuto zem pro vůni prosa a naději sklizně
[...]
miluji tuto zem pro řeky prameny hory přejícné láskám
miluji tuto zem pro vůně a ústí zahlédnutá na křižovatkách cest

⁴² Un enfer de bêtes sauvages / Jamais vues depuis la création / du monde / Le sang / du sang / Par le sang / Pour le sang / Toujours du sang / Ruelle Vaillant de mes Amours / devenue en un clin d'œil / Une rivière de sang / Et ce pays est devenu / par la grâce des / Horreurs / Une fabrique de sang / Mais ce sang des hommes / et des femmes / Nous dit dans nos rêves / que le ciel est à partager / que le monde sera libéré / du mensonge / que notre peuple trouvera / peut-être le chemin / des libertés / de la Démocratie / et de la Révolution. Cítováno z Kauss, Saint-John. *Poesie haïtienne contemporaine*. Sine: Passerelle, sine, 69. Stažená elektronická verze. Viz http://www.potomitan.info/kauss/poesie_haitienne.php. Navštíveno 10. prosince 2018.

miluji tuto zem pro bubínek a kněžky hounsi roztančené na vrcholu rozkoše
miluji tuto zem pro sůl obkrouženou mořem a našimi sny⁴³

Jak je zřejmé, i pro básníka žijícího v kanadském Quebecu zůstává Haiti identitárním odkazem, místem, ke kterému je připoután svou inspirací.

Závěrem

Haitská poezie se v průběhu devatenáctého a dvacátého století podstatně proměnila a stále se mění. Linie, kterou jsme se zde vynasnažili sledovat, ukazuje prolomení periferní situace a zapojení do postmoderní sítě vztahů v rámci francouzsky psané tvorby severoamerického kontinentu s vazbami na frankofonní Kanadu, Karibik, ale také s kontakty odkazující k Francii a frankofonním literaturám Afriky.

Srovnání se nabízí zejména s quebeckou literaturou, neboť s ní je od šedesátých let dvacátého století haitská literatura nejúžeji spjatá. Důsledkem je i to, že řada autorů, zejména romanopisců, se do quebeckého kontextu zařadila a má zde své pevné místo. To, co platí pro romanopisce, jako jsou Émile Ollivier, Dany Laferrière, Gérard Étienne či Stanley Péan, není zcela zřejmé u básníků. I když haitská poezie vstřebala mnohé postupy a inspirace avantgard a postmoderních hnutí, nesdílí je s Quebecem zcela. Míjí se kupříkladu s hnutím quebeckého formalismu, s amerikanizující protestní kulturou, míjí se i s feministickým proudem, který byl v Quebecu obzvláště silný a vnitřně organizovaný. Na druhé straně si ponechává svá specifická hnutí – spiralismus, *Haïti littéraire*, surplurealismus – a periodicky se vrací k identitární tradici indigenismu.

V poslední době se literatura a tím spíše i poezie obrací ke kreolštině. Lze v tom jistě spatřovat proces postupné demokratizace haitské kultury, který je spojený s alfabetizací a nutností vybudovat moderní haitskou společnost. Bude zajímavé sledovat, jak se literatura a poezie vypořádají v dalších letech s jazykovou dvoudomostí, a to jak směrem k národní čtenářské obci, tak ke čtenářstvu mezinárodnímu.

⁴³ une larme entre deux fleurs sauvages déshabillant les orages / la moisson des terres cultivées
la passion des mains appliquées au champ de cannes / juste une larme entre deux fleuves /
Artibonite et le Guayamuco / simples tracés d'esclaves au temps béni des colonies / j'aime cette terre pour la
fringale et les friandises d'enfant partagées à la saignée de nos membres / j'aime cette terre pour son nom inscrit
sur la pierre balafree des libertés / [...] / j'aime cette terre pour les fleuves les sources les montagnes attentives à
nos amours / j'aime cette terre pour les effluves les embouchures envisagées à la croisée des chemins / j'aime
cette terre pour le tambour et les hounsis qui dansent au faite du plaisir / j'aime cette terre pour le sel ceint de la
mer et de nos songes. Citováno z Kauss, Saint-John. *Poésie haïtienne contemporaine*. Sine: Passerelle, sine, 137-
138. Stažena elektronická verze. Viz http://www.potomitan.info/kauss/poesie_haitienne.php. Navštíveno 10.
prosince 2018.

Bibliografie

Odborné reference

- Chamoiseau, Patrick, Confiant, Raphaël. *Lettres créoles: Tracées antillaises et continentales de la littérature, Martinique, Guadeloupe, Guyanne, Haïti 1635–1975*. Paris: Édition Hatier, 1991.
- Chamoiseau, Patrick, Confiant, Raphaël. *Éloge de la créolité*. Paris: Gallimard, 1993.
- Deleuze, Gilles, Guattari, Felix. *Mille plateaux*. Paris: Éditions de Minuit, 1980.
- Des Rosiers, Joël. *Théories caraïbes: poétique du déracinement*. Montréal: Triptyque, 1996.
- Des Rosiers, Joël. *Métaspora: essai sur les patries intimes*. Montréal: Triptyque, 2013.
- Glissant, Édouard. *Introduction à une poétique du divers*. Paris: Gallimard, 1996.
- Křížová, Markéta. *Haiti*. Praha: Libri, 2009.
- Kwaterko, Józef. *Le roman québécois et ses (inter)discours*. Québec: Nota Bene, 1996.
- Kwaterko, Józef. « Le nègre debout » : l'esprit du jazz et du blues chez les poètes de la *Harlem Renaissance* américaine et de la *négritude* franco-caribéenne. *Romanica Cracoviensia* 2 (2017): 125–135, doi: 10.4467/20843917RC.17.011.7693
- Obszyński Michał. *Manifestes et programmes littéraires aux Caraïbes*. Leiden/Boston: Brill/Rodopi, 2015.
- Ollivier, Émile. *Repérages*, Ottawa: Leméac, 2001.
- Redouane, Najib. *Écrivains haïtiens au Québec. Une écriture du dépassement identitaire*. *Globe*, 2003, roč. 6, č. 1. 43–64.

Odborné reference z internetových zdrojů

- Bidegain, Daniel. *Les haïtiens qui sont partis. Combient sont-ils? Ou sont-ils?* Viz https://www.academia.edu/5910476/Les_haitiens_qui_sont_partis._Combient_sont-ils_Ou_sont-ils? Navštíveno 10. ledna 2019.
- Charles, Jean-Claude. „L'enracinement“. *Boutures*, roč. 1, č. 4, 2001. 37–41. Viz <http://ile-en-ile.org/jean-claude-charles-lenracinement/>. Navštíveno 17. ledna 2019.
- Laroche, Maximilien. *La littérature haïtienne. Identité, langue réalité*. Montréal: Les Éditions Leméac, 1981. Stažená elektronická verze. Viz http://classiques.uqac.ca/contemporains/laroche_maximilien/litterature_haitienne/litterature_haitienne.html. Navštíveno 17. ledna 2019.
- Monfort, Patrice. *Révolution surréaliste en Haïti. La révolution est-elle soluble dans le surréalisme?* Viz <http://africultures.com/revolution-surrealiste-en-haiti-4067/>. Navštíveno 17. ledna 2019.
- Price-Mars, Jean. *De Saint-Domingue à Haïti. Essai sur la Culture, les Arts et la Littérature*. Paris: Présence Africaine, 1959. Stažená elektronická verze. Viz http://classiques.uqac.ca/classiques/price_mars_jean/de_saint_domingue_a_haiti/de_saint_domingue_a_haiti.html. Navštíveno 17. ledna 2019.
- https://fr.wikipedia.org/wiki/Histoire_d%27Ha%C3%AFTi#La_colonisation_fran%C3%A7ais. Navštíveno 15. ledna 2019.
- <http://www.bibliomonde.com/donnee/haiti-diaspora-293.html>. Navštíveno 15. ledna 2019.
- <http://ile-en-ile.org/litterature-haiti/>. Navštíveno 7. března 2019.
- <http://www.potomitan.info/>. Navštíveno 15. ledna 2019.
- <http://www.potomitan.info/kauss/spiralisme.php>. Navštíveno 17. ledna 2019.
- <http://www.potomitan.info/kauss/manifeste.php>. Navštíveno 17. ledna 2019.

Texty

- Brierre, Jean Frenand. *Black soul*. La Havane: Editorial Lex, 1947, 57. Viz též <http://www.barapoemes.net/archives/2016/11/19/34583869.html>. Staženo 15. ledna 2019.

Innocent, Claude. „Kalinda a la poul' bat / Lavi vye nèg“. *Conjonction*, 1992, č. 196 (říjen–listopad–prosinec). 13, 33. Viz <http://www.touthaiti.com/culture-loisirs/4746-mesi-papa-dessalines-par-felix-morisseau-leroy>. Navštíveno 1. ledna 2019.

Kauss, Saint-John. *Poésie haïtienne contemporaine*. Sine: Passerelle, sine. Stažená elektronická verze. Viz http://www.potomitan.info/kauss/poesie_haitienne.php. Navštíveno 10. prosince 2018.

Phelps, Anthony. *Mon pays que voici*. Montréal: Mémoire d'encrier, 2007.